

ОДБРАНА

СПЕЦИЈАЛНИ ПРИЛОГ 169

**ПРАЗНИК ПОЛИТИЧКОГ
ЈЕДИНСТВА**

РИТУАЛ ШТАФЕТЕ

Писац: мр Драшко ЖИВКОВИЋ

1. јун 2017.

ПРАЗНИК ПОЛИТИЧКОГ ЈЕДИНСТВА

Иако је славећи Брозев робендан народ славно своје јединство, своје успехе и победе, величао сопствену прошлост и практично славно сам себе, симболчка димензија тог политичког ритуала била је знатно дубља. Предајући му штафетну палицу омладина је, у име народа, Брозовој власти давала легитимитет. Тај легитимитет био је појачан чињеницом да се цела земља предајући из руке у руку штафетну палицу, испраћајући је и дочекујући на масовним скуповима, уједињује у догађају који је, пре свега, имао друштвени карактер. Штафетна палица преношена из руке у руку кроз све крајеве Југославије уједињавала је земљу и народе, а потом су они, на тај начин уједињени, власт над собом сами предавали у руке једног човека.

Прошао је мај и са њим подсећање на неке датуме који су нам важни или су то некада били. Прославе којима смо били сведоци негде су нестале, заједно са системом који их је осмислио. Свака држава, наиме, има своје празнике: велике и мале, локалне, регионалне, општенародне... Сваки политички преврат означава се и озваничава, између осталог, увођењем нових празника и неретко укидањем старих, њиховим урушавањем, обесмишљавањем, препуштањем стихiji и инерцији. Промена која захвата симболички систем једне државе слика је суштинских политичких и друштвених промена. Заједно са грбом, заставом и химном мењају се и празници. Тек са тим симболичким променама нови политички поредак заокружио је преузимање власти. Док год над њим лебде стари симболи, нови поредак није ушао у свест грађана. У кабинету, архиве и трезоре можда јесте, али у људе још није.

На овом простору празници се мењају чешће него што обичан човек може да испрати. Понекад не зна шта треба да слави и зашто. Потребно је време да схвати и прихвати нови календар и научи да се празнику радује више него нерадном дану који уз њега иде.

Празници су вековима били само они из црквеног календара. До Француске револуције безмало све што се под окриљем државе славило било је део историје цркве. Од револуције празник постаје средство васпитавања и превапитавања генерација, нарочито оних млађих, које још нису навикнуте на старе празнике. Свака револуција имала је свој календар, како Француска, тако Октобарска, па тако и наша, она која је, од ратом растурене и у крви безнадежно завађене Краљевине Југославије, створила нову комунистичку Југославију.

Нова Југославија, као и остале земље социјалистичког блока, преузела је праксу Совјетског Савеза, прилагођавајући је специфичностима простора и особеног тока револуције. Нова власт стварала је ново друштво, а са њим и његове нове симболе, реликвије, света места, нове свеце и мученике. У календару су били дани који обележавају почетак устанка, одлуку о стварању нове државе на темељима старе, интернационални празник рада, Дан победе над фашизмом, Дан армије. Сплетом околности најживљи део празничног календара био је месец мај. Поред празника рада и оног који слави победу над фашизмом садржао је и датум који се почео славити и пре него је рат завршен – рођендан Јосипа Броза Тита, касније назван Дан младости. Мај, најлепши месец у Југославији, као у неким архаичним друштвима која су славила рађање, обнову вегетације и вечни живот, свој врхунац добијао је у прослави овог празника.

Од прве штафете, која је организована још током рата, до оне последње, сама манифестација је еволуирала, прилагођавајући се околностима, могућностима, али и политичким потребама. Од тога колико их има, кога представљају и одакле полазе, до тога ко их и куда носи. За више од четрдесет година колико је прослављан Брозов рођендан, а Југославијом ношена штафета, као начин продуженог трајања празника и његовог залажења у све крајеве земље, могу се издвојити три фазе њеног развоја и трајања. Прву представља период од 1945. до 1956. године, обележен истовреме-

ним постојањем републичких штафета, чији се пут завршавао пред Белим двором. Другу фазу обележило је увођење слета на стадиону ЈНА, као завршног догађаја од 1956. до 1980. године. Трећи период обухвата период прославе Дана младости након смрти Јосипа Броза до 1988, када је прослављен последњи пут, додуше без штафете.

У Краљевини

Иако се постојање ове свенародне манифестације најчешће веже за период владавине Комунистичке партије Југославије, њени корени сежу у време Краљевине Југославије. Подаци о претечи штафете могу се прочитати у „Војнич-

Соколски слет 1930.

ком гласнику” из 1934. године. На соколском слету у Сарајеву, одржаном од 27. до 29. јуна, представљена је идеја о ношењу бакље, односно, како је тада речено, зубље захвалности, од Сарајева до Опленца како би њом било запаљено кандило над гробом краља Петра Карађорђевића. Намера организатора била је да се краљу ослободиоцу на овај начин укаже захвалност.

На свечаности, одржаној уз присуство великог броја припадника соколског друштва и војске из сарајевског гарнизона, окупила се, по процени аутора тог извештаја, маса народа од око четрдесет хиљада људи. Такав скуп град до тада није видео. Један од организатора скупа, испраћајући пламен ка Опленцу, рекао је између осталог: „Ми соколи сматрамо за своју најсветију дужност, да у знак наше сино-

вље благодарности према нашем Краљу Ослободиоцу донесемо из историјског Сарајева пламену зубљу захвалности до наше светиње Тополе и да овом зубљом тамо запалимо вечну ватру, која ће горети над гробницом Великог Краља Ослободиоца, који је уз беспримерне напоре и огромне жртве целе наше нације остварио нашу заветну мисао. Он је испунио вековни сан наших родољуба, ослободио подјармљене делове нашега народа и ујединио их са браћом из слободне Краљевине Србије и Црне Горе у велику, моћну и недељиву Краљевину Југославију”.

Након набрајања краљевих заслуга и жртве за земљу и народ, говорник је, наравно, подсетио на заслуге актуелног краља Александра I, који је довршио дело „Свога Узвишеног Родитеља”. Уследили су усклици у част краља, престо-

лонаследника и династије. Зубља је из Сарајева испраћена уз плотуне, патриотске песме, одушевљење и сузе.

6

Раздаљину од 350 километара око две хиљаде чланова соколског друштва претрчало је за седамнаест сати и бакља је 3. јуна, у поподневним сатима, стигла у Тополу. Када би бакља, током пута, догорела мењана је другом, а резервне бакље превожене су аутомобилом који је пратио тркаче.

Један утисак из „Војничког гласника” описује шта је заправо била намера организатора и која је функција ове и

сличних манифестација. „Ако се прочитају говори, који су се одржали у Сарајеву при паљењу зубље, одговор је ту. Али и сви они који ово нису чули већ само видели, кад је зубља пренета, осетили су нешто дирљиво и лепо, нешто што се не заборавља; то је много јаче од писаних речи. Сваки очевидца, нарочито онај обичан сељак и сељанка, кад је зубља проношена кроз њихова поља, село или град, осетио је да је то нешто велико, лепо, узвишено и свето, што се дешава... буђење народне свести, развијање

једног осећаја, који често пута замре, а то је поштовање прошлости.”

Омладина организована у спонзорисана и од државе контролисана соколска друштва узвраћала је подршку властима манифестацијом формално посвећеној умрлом краљу. На двадесетогодишњицу почетка Великог рата из Принциповог Сарајева, у коме је све почело, бакља иде до Опленца, дајући тако легитимитет из рата изниклој држави и њеној династији. Уједињење је прослављено одавањем

поште краљу ослободиоцу и исказивањем подршке његовом наследнику.

Прва штафета, односно бакља предавана из руке у руку, имала је одјека у јавности и Савез сокола Југославије одлучио је да енергију коју је створила одржи настављањем манифестације у некој сличној форми. Као део амбициозно замишљеног плана описмењавања становништва, отварања библиотека у мањим местима и обуке сељака у примени нових пољопривредних техника, ношење штафете требало је да најави пунолетство Петра II. Годину пре тог пунолетства штафете су кренуле из Марибора, Цеља, Сплита и Скопља покривајући из четири правца већи део земље. Учествовало је око седам хиљада припадника соколског друштва. Штафете су 6. септембра 1940. дочекане на Теразијама, а поруке које су носиле младом краљу исписане на пергаменту премештене су у главну штафету, палицу од месинга, коју је у двор однео краљев изасланик.

Посебно украшена палица у рукама владара симбол је власти и моћи. Одувек су владари приказивани са неком палицом или штапом у руци. Од египатских фараона преко римских конзула до европских краљева и царева. Касније је та пракса прихваћена у западноевропским војскама, па су генерали и маршали носили палице као знак достојанства. Оне су обично биле поклон владара, чиме је војсковођи симболично делегирана власт над делом војске или територије чији је врховни владар сам краљ односно цар. Уручујући палицу младом краљу, соколска организација је исказујући оданост заправо подупирала легитимитет њега и краљевске власти у тренуцима када је, раздирана тињајућим сукобима и окружена ратом у Европи, Краљевина Југославија као држава већ била у озбиљној кризи.

Колико је штафетно ношење бакље било догађај који је оставио утисак на посматраче и учеснике, толико је ова штафета остала без снажног дејства. Сва инфантилност описаног догађаја види се из одсуства краља-дечака са манифестације посвећене управо њему. Симболичка легитимација моћи је недовољна да моћ учини стварном ако ова нема елементарне предуслове да се оствари. Године које су уследиле то ће и потврдити.

Квалитет који је имала прва штафета, а који ће недостајати будућим, јесте присуство архетипског мотива ватре. Неке од послератних штафетних палица само ће личити на бакљу. Ватра ће се, као доминантан мотив, поново појавити на последњој прослави Дана младости да затвори круг и најави судбоносне догађаје.

Од 1945.

У априлу 1945, док су у северозападним деловима земље још вођене борбе, родила се идеја да се у част рођендана Јосипа Броза организује ношење штафетних палица. Идеја је, према једном извору, потекла од крагујевачког професора фискултуре Јосипа Прохаске. Делује могуће, с обзиром на то да је Крагујевац важне догађаје за град и раније прослављао штафетним трчањем са ношењем бакљи: пуштање у погон водовода, пролазак пруге кроз град... Остала је запамћена и олимпијска бакља која је 1936. из

колевке олимпизма ношена за Берлин и на путу кроз Крагујевац застала код Споменика палим Шумадинцима.

Са друге стране, како је записао Милован Ђилас, идеја припада Ратку Дугоњићу, тадашњем генералном секретару СКОЈ-а. Истина је вероватно негде између. Политички употребљиву локалну иницијативу врх комунистичке омладине је уобличио, усмерио и организовао. На седници Централног комитета СКОЈ-а одлучено је да се на тај начин Јосипу Брозџу честита рођендан. Уследила је преписка са локалним огранцима, а у једном од доступних докумената пише: „Уочи 53. рођендана друга Тита, наш Одјел за спорт и физкултуру организиранат ће масовна омладинска штафетна трчања широм Југославије. Млади тркачи носит ће лијепо израђене палице и у њима писмену честитку о рођендану нашег Маршала и понијет ће са собом у Београд поздраве народа, који ће их путем дочекивати.” Тако је почело.

Међутим, док су се штафете из разних крајева приближавале Београду, Броз је боравио у тек ослобођеном За-

гребу. Носиоци штафетних палица дочекани су на Славији у поподневним сатима 24. маја, одакле су наставили према Белом двору. Ту их је дочекао генерални секретар новоформиране владе Југославије Митар Бакић, након чега су авионом

отпутовали за Загреб да, према Брозовој жељи, штафете предају њему лично. Извештавајући од том догађаја „Борба” од 27. маја 1945. пише: „Маршал Тито се сваком посебно захвалио на честитки и поздравима... Маршал Тито је нагласио омладини да полаже велике наде у њу и да она треба да буде веран чувар братства и јединства свих народа Југославије”. У тренуцима док су још вођене борбе за ослобођење територије, а нови симболи нису били до краја конституисани, нова власт посегла је за симболима претходне у намери да се легитимише. Симболичку легитимацију нове власти после Другог светског рата Олга Манојловић Пинтар у књизи „Археологија сећања” види у чињеници да је идеја о ношењу штафете Јосипу Брозџу потекла из Крагујевца, града чији су представници запалили зубљу на Опленцу 1934. године.

ЕМАНЦИПАЦИЈА ЖЕНА

Један јубиларни алманах посвећен штафети информише нас о достигнућима на пољу еманципације жена у селима из околине Бихаћа: „Звала се Шемса. Била је млада девојка, муслиманка, која би, да није било Револуције, баш те године навукла ферецу. Али дошла су друга, нова времена и ниједна девојка у овом крају Босне није морала да стави зар, а и многе старије муслиманке биле су скинуле вео у који их је окувала прошлост.... Шемса носи штафету. Успут се утркује са омладинцем који се тек замочио.”

Штафете пред Белим двором 1947.

Први кораци у обнови порушеног и изградњи новог, еманципација, описмењавање, превазилажење до тада постојећих разлика и баријера били су видљиво обележје прве деценије манифестације. Било је потребно ујединити завађене народе, раднике и сељаке... Тако је након девет штафета из 1945. године, наредне 1946. ношено њих једанаест. Поред републичких ношене су штафете главног града и Југословенске армије, али и Истре, Трста и градитеља пруге Брчко–Бановићи. Следеће године било је дванаест штафета, од чега три армијске, једна пионирска и једна градитеља пруге Шамац–Сарајево. Повећање броја штафетних палица значило је и већи број учесника, више обиђених места, више скупова, више митинга, говора, медијских извештаја. Цела земља укључивана је у прославу рођендана Јосипа Броза. Од око 12.500 учесника 1945, број је нарастао на више од милион и четиристо хиљада 1955. године.

Како је то изгледало првих година? Ко је носио штафету и куда?

У маршруту кретања уношени су планински масиви, непроходни кањони и неприступачни предели. Алпинисти су износили штафету на до тада неосвојене планинске врхове. Загребачки алпинисти савладали су након осам сати успона до тада неосвојиву стenu Клек код Огулина и пренели штафету даље. Рекло би се без икакве потребе? Међутим, кроз организовани догађај који има карактеристике ритуала постигани су резултати који до тада нису били постигнути. Успех је наравно приписиван добро оспособљеним појединцима, али и заједничком духу манифестације, добијајући на тај начин идеолошку димензију. Оно што до сада нисмо могли, сада уз Тита и Партију постижемо. У оквиру прославе Брозовог рођендана 1953. штафета Македоније је прешла преко Шар-планине. Планинари су досегли до њеног највишег врха, који је тада назван Титов врх.

Избор места из кога је штафета полазила на пут према Београду говорио је шта републике имају да покажу централној власти. Ако републичка власт има чиме да се похвали, штафета је полазила из нових фабрика, електрана или рудника. Осталих година полазила је из места везаних за Други светски рат. Тако је штафета народа Србије полазила из Бора, Трепче, Малог Зворника, али и из Титовог Ужица, и неколико пута из Беле Цркве. Штафета Хрватске три пута је полазила са Виса. Док је избор словеначког руководства најчешће био врх Триглава, руководство Босне и Херцеговине имало је много већи избор места са јаким симболичким значајем: Бихаћ, Јајце, Дрвар, али и Јабланица, која је осим ратне прошлости имала и хидроцентралну којом је могла да се похвали. Македонија је морала да се ограничи на места из раније прошлости која се могу везати за тежње народа за ослобођењем. У недостатку локалитета од било каквог већег значаја за НОБ, штафета је најчешће полазила из Крушева, најзначајнијег места Илинденског устанка из 1903. године, приказујући револуцију као финализацију тежњи за ослобођењем.

Штафета је силазила у рударска окна, ишла тек асфалтираним путевима, долазила у фабричке хале... На тај начин

радничка класа, која је првих послератних година била у залету и доживљавала омасовљавање, укључивана је у ново социјалистичко друштво у коме је требало да буде већина, која ће заменити до тада доминантно сеоско становништво отпорно на идеологизацију и углавном незаинтересовано за политику.

Пролазак штафете био је прилика да цела земља из новина сазна где је отворена нова фабрика или формирано пољопривредно газдинство, где се гради нови пут и колико километара је изграђено, да су постигнути нови рекорди у рударству...

Неизоставан садржај манифестације било је и евоцирање успомене на минуле ратне године. Проношење штафете местима и пределима везаним за ратни пут Јосипа Броза и партизанског покрета, праћено масовним скуповима тамо где је за то било услова, било је прилика да Комунистичка партија са позиције власти наметне јавности своју слику ратних збивања. Тако је штафета 1950. прошла делом ратног пута Прве пролетерске бригаде у околини Рудог. Планинари из Мостара савладали су следеће године кањон Сутјеске. Учесници рата препричавали су ратна збивања онима који то нису били. Записи са пута штафете не пропуштају да нагласе напредак који су доживели пасивни крајеви. Тако можемо прочитати да је колектив сточарске фарме на Тјентишту послао омладину на спавање у суседно село да би обезбедио смештај за носиоце штафете. Пролазак поворке кроз места везана за историју партизанског покрета у Југославији био је само један од начина изласка тих, по правилу неразвијених крајева из заосталости. Куда штафета пролази, требало је нешто изградити, уредити, основати... У медијским извештајима морало се навести нешто чега није било претходних година. Народ тих крајева веровао је да је то и заслужио.

Иако су републичке штафете прелазиле из руке у руку и промениле хиљаде носилаца, водило се рачуна ко ће бити последњи представник републике из које штафета долази. Будући да се, бар декларативно, штафета ослањала на

спортску омладину, многи угледни спортисти тог времена имали су прилику да је лично предају Јосипу Брозу. Најискреније су томе, чини се, приступили Словенци. Последњи носиоци били су, између осталих: скијаши Јанез Полда и Руди Финжер, атлетичар Иво Кревс, пливач Тоне Церер, гимнастичарке Вида Гербец и Соња Розман... Многи од њих представљали су Југославију на олимпијским играма и другим великим светским и европским такмичењима. Донеке сличан приступ приликом избора омладинца који ће предати штафету Брозу имала је и Хрватска. Најпознатије име међу њима свакако је Милка Бабовић, вишеструки државни рекордер у више атлетских дисциплина, угледни спортски радник и новинар.

И док су једни за ову нарочиту част бирали успешне спортисте, други су брзо схватили да је штафета много више од трчања. Црногорско руководство је у чину предаје штафетне палице Јосипу Брозу видело прилику за симбо-

Горе. Али ту није крај. Следеће године Брозу је штафету предао омладинац из Даниловграда Веселин Ђурановић. Веселин се са непуних шеснаест година прикључио устанку следећи узор брата Владана, потоњег секретара СКОЈ-а у Четвртој пролетерској бригади и аутора чувеног писма пролетера са Љубиног гроба на Зеленгори. Владан је умро у савезничкој болници у Барију 1944, а народним херојем проглашен је у години у којој је његов брат имао част да Брозу уручи штафету. Ђурановић ће, након низа дужности на републичком нивоу, постати председник Савезног извршног већа и члан Председништва СФРЈ. Као председник Председништва и први међу једнакима присуствоваће 1984. предаји штафете на стадиону ЈНА, а следеће године у истој улози примиће рапорт на последњој великој војној паради.

Шта је то што су Црногорци схватили пре осталих? Презентовани поводом Брововог рођендана, успеси су до-

Долазак штафете у Београд 1948.

лично указивање части онима који то заслужују и за додатну афирмацију угледних припадника комунистичке омладине. Тако ће ову привилегију 1947. имати Велизар Шкеровић, будући угледни политички радник и дугогодишњи градоначелник Титограда. А 1951. штафету је носила омладинка са Цетиња Вукосава Мићуновић. Следећи браћу учествовала је у Тринаестојулском устанку 1941. године. Као припадник Четврте пролетерске бригаде Пека Дапчевића била је учесник свих важнијих битка које је водио партизански покрет. Браћа су изгинула, а она је рањавана, похваљивана и унапређивана дочекала крај рата. Проглашена је народним херојем 1952. године и деценијама обављала важне дужности у политичком животу Црне

бијали боју револуционарних. Кроз постигнуте и приказане резултате провејавала је мисао да без улоге Броза, као врховног команданта, партијског вође и носиоца идеје комунизма ништа од постигнутог не би било могуће. Иако се не може оспорити да је у послератним годинама много постигнуто, мора се приметити да је свему даван идеолошки тон погодан за изградњу култа личности око имена и дела Јосипа Броза. Управо је изградња култа личности била доминантна сврха овако организоване прославе. Зашто би, у овако схваћеној прослави, узорни скојевци, прекаљени у биткама, уступили место неком, како се тада говорило „фискултурнику“? Тамо где се велича вођа мора бити места и за оне на чијим плећима је изграђена његова позиција.

Шшафеџа морнарице 1950.

Комунистички вођа посматрано кроз призму Веберове дефиниције и није харизматски у строгом смислу, јер му се не приписују никакве натприродне или трајне способности. Он легитимитет црпи из партијске борбе и унутарпартијских сукоба, а манипулацијом се поверење у њега даље јача путем изградње култа. Док постоје резултати власти култ се гради на рационалним основама, а у фази економских или других тешкоћа манипулацијом инсистира се на ирационалним тезама о непогрешивости. Дотадашњи успеси приказивани су као доказ непогрешивости вође у актуелном тренутку, али и у будућности. Може се рећи да је ауторитет вође у комунизму у принципу скопчан са процесом модернизације. Док процес напредује, ауторитет је неупитан.

Социолог Тодор Куљић у историјско-социолошкој студији „Тито” објашњава да се у случају владара социјалистичких држава скоро по правилу ради о комбинацији ауторитета заснованог на основи идеолошких ставова које заступа и личног угледа као партијског вође. Специфичност југословенског случаја била је изградња култа личности. Брозова харизма првенствено је идеолошког порекла јер се ослањала на чврсту партијску организацију. Она је рационална јер се одржавала на чиновничком апарату и апарату силе. Привид надљудског и месијанског у њој створен је манипулацијом, чији је носилац био управо партијски чиновнички апарат.

Да би се ауторитет партијског вође и харизма унутар партије пренели на друштво, требало је нешто више. Иако је намера нових комунистичких власти била модернизација друштва и рационализација живота и погледа на свет кроз процес просвећивања становништва, она се није устезала да у сврху очувања власти употреби све инструменте манипулације карактеристичне за једно заостало друштво. Ако се прихвати опште мишљење да је током Брозове владавине партијска организација

(у)чинила напор да око његовог лика и дела изгради култ личности и оцена да је у томе имала доста успеха, мора се питати како је то било могуће и зашто је то било потребно. Наиме, нису све земље у којима је био на снази социјалистички друштвени систем имале развијен култ личности. Земље западне демократије у овом контексту не треба ни разматрати.

Који су услови погодовали развоју култа личности у југословенском социјалистичком друштву? Које су то историјске, друштвене и психолошке претпоставке које су постојале у тренутку у коме је на историјску сцену ступио јав-

Ауторитет, харизма и култ

Како се може означити статус који је у јавности након рата имао Јосип Броз? Да ли се може описати као ауторитет, харизма или култ или је можда од свега овога по нешто? Ауторитет, харизма и култ су различити нивои угледа вође стечени спонтаним прихватањем или манипулацијом.

Макс Вебер харизму дефинише као особину личности на основу које она важи за изузетну и захваљујући којој се сматра да је обдарена натприродним или надљудским или бар специфичним не свакоме доступним моћима. За њих се верује да су богом дане или да су узорне и стога се таква личност третира као вођа.

ности мало познати Јосип Броз и почео, са позиције генералног секретара тада илегалне Комунистичке партије Југославије, да изграђује углед?

Простор који је обухватала некадашња Југославија казнио је за развијеном Европом, као и остатак Балкана, на пољу писмености, културе, економије, уређености државе и друштва,... Све то је нужно значило и заостајање на пољу политичке културе. Због нестабилности граница, недовршеног процеса формирања националних држава и стално присутних интереса великих сила на овом простору, политичка култура развијала се у стању сталног рата или претње ратом. Друштвене противуречности и сукоби доводили су до сталног раскорака између очекивања народа и резултата власти, па су се на тај начин стварали услови за појаву и прихватање харизматског вође који ће коначно остварити народна очекивања. Као нежељени продукт јављало се и измицање истог тог вође свакој контроли од народа.

Светозар Марковић у књизи „Србија на Истоку” упоредио је углед устаничких господара и војвода са неприкосновеним угледом домаћина у патријархалној српској породици. Будући да је породица била и јесте основ друштва, односи унутар породице ширили су се и на друштвени план. У претежно сељачком друштву, у коме су пре Другог светског рата владали монарси или страни владари из удаљених престоница преко својих локалних намесника, други начин владања осим ауторитарног није ни био познат. Политичко мишљење у политички неразвијеној средини каква је балканска није било кадро да се по било ком важном политичком питању поред беспоговорног прихватања или одбијања опредељује за неко средње решење.

Владимир Дедијер је ту појаву у послератној Југославији покушао да објасни упливом ратних кадрова на одговорне позиције у друштву. Будући да је сељаштво чинило окосницу партизанског покрета, продор сељаштва у врх војне и државне управе након 1945. имао је као последицу поданички однос нижих слојева власти према вођи захваљујући преносу патријархалног обрасца оданости на политику. Борци партизанског покрета, претежно сељаци, посели су најважније функције у војсци, полицији, државној управи и привреди доносећи са собом, поред неспорне борбености и идеолошке чистоте, патријархални морал и склоност ка поштовању ауторитета. Такође, према једној процени, око седам милиона сељака прешло је у градове током периода индустријализације, чиме су се у новоформираној радничкој класи створили услови за прихватање политичког ауторитета по угледу на породични ауторитет карактеристичан за сеоску средину.

Сеоско становништво, пристигло у градове, у првим годинама па и деценијама свог градског живота задржало је много од сеоских мерила успеха и поимања лаког живота и тешког рада. Доласком у градове и запошљавањем углавном у индустрији, доскорашњи пољопривредници сусрели су се први пут са осмочасовним радним временом, независношћу резултата рада од метеоролошких прилика и таквом-таквом сигурном зарадом. Услови живота, иако далеко од високог стандарда, били су неупоредиво бољи него на селу. Укратко, сам долазак у урбану средину радници су могли доживети као лични успех. Под утицајем таквог мишљења и пропаганде којој су, ови углавном нешколовани или

слабо школовани људи, били изложени, већина је прихватила понуђену мисао да је лично Јосип Броз заслужан за њихов просперитет.

Култ Маршала Тита

Култ личности грађен је превасходно на улози ратног команданта. На ратничкој биографији Јосипа Броза стварана је веза са устаницима из прошлости, борцима за народна права и народну слободу. У том смислу су као претече употребљавани ликови Карађорђа и Матије Губеца, неупоредиво мање значајног, али због потребне националне равнотеже и тежње за наглашавањем социјалне димензије Брозове историјске улоге потребног. Брозова појава у историји приказивана је као наставак историјског континуитета борбе и њен тријумфални крај у новом социјалистичком друштву. Истицана је чињеница да се у најтежим тренуцима није одвајао од војске и народа, чиме је стекао војнички и владарски углед какав су из истог разлога пре њега имали Милош Обреновић и Александар Карађорђевић.

У почетку преко ликовне уметности и књижевности, а касније и путем масовних медија ширена је слика о Брозу као стубу борбе за ослобођење. Та слика постаће ослонац

идеолошког приступа Комунистичке партије народу. У свакој прилици истицана је његова немерљива заслуга за ослобођење. Ова димензија Брозове личности коришћена је његовим појављивањем у униформи у свакој прилици у којој то није било сметња. Знајући за традиционалну приврженост народа војсци, нарочито српског, партија је око његове личности градила култ ослободиоца народа и ненадмашног војног стручњака. Нарочито место Јосипа Броза у ратничкој историји ових простора истицано је додељивањем јединствених звања. Био је једини маршал Југославије, први доктор војних наука, троструки носилац Ордена народног хероја... Приписивањем звања која није имао нико други Броз је издвајан као личност чији статус недодирљивог војног вође не може и не треба бити довођен у питање.

Народног ослободиоца требало је приближити народу. Употребом једноставног речника, коме је иначе био склон, Броз је успевао да се приближи народу који га је доживљавао као свог истинског представника. Знао је да политичко теоретисање уз употребу специфичног идеолошког речника није пријемчиво радницима и сељацима. То је остављао нижим партијским руководиоцима, од којих се није ни очекивало да граде сопствену харизму у народу. Истовремено истицање скромног сељачког порекла, занат-

Штафета у Силићу 1950.

ског образовања и пласирање фотографија и снимака вође у друштву обичних људи требало је да створе слику Броза који јесте узвишени владар, али је пре свега народни човек.

Преузимање монархијског имиџа, који је у непросвећеној земљи био једини познат и прихваћен начин владања, појачавало је утисак о Брозу као јединственој личности. Брозово усељавање у Бели двор, јединствено звање маршала Југославије, инсистирање на униформи са бројним одликовањима, преузимање идеје штафете и раскошан церемонијал, били су део јединственог мозаика. Слику је, почев од 1952. године, појављивањем у улози раскошно одевене супруге употпунила Јованка Будисављевић. У психолошком погледу Броз је за сеоско и одавно градско становништво био, према оцени Тодора Куљића, истовремено сурогат краља, домаћина, па и Бога.

У уводнику једног алманаха описан је приступ Јосипа Броза народу. Приступ који осликава тачно оно што отац психологије масе Густав Ле Бон од једног вође тражи када је у питању однос према масама: „...речи друга Тита су изванредно просте, једноставне. Та једноставност Титове речи условљена је већ и оним одликама које нам је разговетно откривају као израз суме народних тежњи и мотива, као увек наглашену чистим човечним акцентом, као дубоко хуману и као најпотпуније људски јасну и разумљиву... Она се прихвата и прима као садржај за којим се рука сама пружа да га узме. И зато је реч друга Тита најбоља комунистичка реч која се данас у свету може чути. И зато њу данас цео свет и слуша”.

Само објашњење једноставности са којом је Броз наступао пред народом је много мање разумљиво од њега самог, између осталог и зато што му је неизоставан састојак величање вође. У годинама у којима је дистанцирање од Совјетског Савеза још било актуелно, а политика несврставања тек у зачетку, требало је народу представити Јосипа Броза као најаутентичнијег светског комунисту, оног који стоји на извору идеје и има неку врсту монопола на истину, све то наравно наглашавајући његов светски углед.

Култ је око Брозовог лика и дела, као што се може видети, поред ратних заслуга изграђиван и на успешном изласку из кризе након сукоба са Стаљином и слици о значају и снази покрета несврстаних и наглашавању Брозо-

ве незамењиве улоге у његовом стварању и јачању. У сврху сталног наглашавања значаја Броза у светској политици непрестано су цитиране похвалне изјаве разних светских политичара дате у куртоазним приликама. Јавности је пласирана представа о Брозу као лидеру светског формата, незамењивом у решавању најтежих питања светске политике. Присуство лидера несврстаних земаља или њихових представника на државним прославама требало је да прикаже Броза као успешног дипломату који је, само њему својственом вештином, малој земљи успео да избори значајно место у светском поретку. Уколико је вођа признат у свету, тим пре оправдана је и његова недодирљива позиција у земљи.

Све то омогућило је да Брозов лик буде прихваћен у народним масама, али и у управном апарату и апарату силе који је био доминантно сељачког порекла. То што га интелигенција није прихватала, није могло да омете изградњу овог култа.

Према особи која је историјски развој народа Југославије практично довела до краја морао се и на појавном нивоу успоставити нарочит однос. За то ће се побринути партијска организација утопљена у државни апарат.

У Белом двору 1952.

Агитпроп

Да ауторитарна власт наилази на плодно тло у непро-свећеној средини, то је довољно објашњено, али велики је пут од ауторитета функције до култа личности. Култ је грађен осмишљеним деловањем партијског и државног апарата према грађанима. Морамо се запитати на који начин је ова манипулација спровођена?!

Први, неопходан корак за манипулацију је стварање масе чији ће ставови бити обликовани, за шта су били неопходни масовни скупови. О значају организовања масовних скупова Хитлер, један од мајстора манипулације масом, пише: „Масовни скупови су нужни. Појединац који је постао присталица неког покрета може да се осећа усамљен и да га спопадне страх да је сам. На масовном скупу он добија јасну слику о томе да је део неке веће заједнице што на њега делује охрабрујуће. Ако из своје мале радионице или из великог предузећа, где се осећа веома сићушан, први пут дође на масовни скуп, где га окружују хиљаде и хиљаде људи истог убеђења... он сам подлеже чаробном утицају онога што називамо масовном сугестијом. Човек који колебљиво дође на скуп напушта га душевно очврснут – постао је члан заједнице”. Милован Ђилас сведочи да је, иако је све требало да остави утисак спонтаности, масовне скупове пажљиво организовала, партија врло важна, служба за агитацију и пропаганду – Агитпроп. Иако је спонтаност допадљива, требало је што је могуће више сузбити јер је добра и чврста организација остављала много јачи утисак.

Брозове посете градовима у Југославији и повратак са путовања у свету по правилу су праћени организованим масовним дочеком. Улице и тргови добијали су свечано рухо, а народ је подстицан да присуствује догађају. Увек би се нашао и неко ко ће бацити цвеће на поворку аутомобила, дајући целом догађају изглед неке фанатичне источњачке процесије. У почетку је то вероватно било неколико скојевки, потом још више њих, а на крају је обичан народ сам почео доносити цвеће. Расположење су додатно усмеравали пажљиво осмишљени медијски извештаји који су истицали пароле и покличе упућене Брозу, преувеличавали бројност масе и стављали Броза у центар догађаја, чак и више него што је то било очигледно. Требало је оставити утисак на оне који нису ту и оне који можда имају сумњу у истинитост свега што се дешава око њих.

Сличан тон имали су и извештаји са Брозових посета фабрикама и градилиштима. У извештају „Политике” са једног од градилишта из педесетих година прошлог века стоји: „Омладинци су били срећни, жеља им је била испуњена и они су својим осећањима дали израза на ватрени начин кличући своје омиљене пароле...” Дакле, пласирана је слика о томе да је жеља сваког младог човека да просто види Броза и то му је довољан мотив за ангажовање сваке врсте. Међу омладинце је, стиче се утисак, дошао неко ко је самом својом појавом улио наду у нови живот. Могућност да се Броз види уживо представљана је као нарочита част и привилегија и јединствен догађај у животу појединца. Чак ни пароле које су се том приликом могле чути нису „познате” него „омиљене”. Први пут би паролу узвикнуо неки скоје-

вац, следећи пут неки амбициозни омладинац, трећи пут маса би сама клицала...

Треба рећи да Агитпроп није лицитирао бројевима. Маса је увек велика, непрегледна, спонтано окупљена... Није важно колико људи је присутно, партија се ни са ким не такмичи, нико јој није конкуренција да би се са њим поредила. Зашто пребројавати окупљену масу кад на политичкој сцени нема никога осим партије и њеног вође. Медијска слика одушевљене масе имала је за циљ потврду његовог ауторитета као вође који то јесте и биће управо вољом самог народа.

Иста слика ширила се у јавност и из Народне скупштине. Бескрајно дуги аплаузи, постизани неким од метода партијске дисциплине, требало је на непросвећени народ да оставе утисак о монолитности партијског врха и неупитности Брозовог ауторитета, који онда заслужује да се пренесе и на ниже нивое све до последњег радника и сељака. Слика општег одушевљења вођом једнака у свим народима и крајевима Југославије требало је да у јавности формира утисак о јединству народа и народности постигнутом око вође који је наднационална, свенародна фигура око које су успешно окупљене све југословенске различитости.

Делови извештаја са оваквих догађаја, у којима се велича вођа и истиче одушевљење народа његовим присуством, у почетку су скромни, а потом све већи да би у завршној фази онога што ће касније бити названо медијски мрак, постали окосница извештаја. Сваким празником требало је учинити нови искорак. Ако се повећава број пређених километара на путу штафете до Београда, ако расте број учесника у манифестацији, онда су и новинари морали дати свој допринос величајући вођу.

Атмосфера масовних скупова, па и оних посвећених Брозовом рођендану, путем новина и радија преносила се на оне који нису били присутни. Већ прва прослава Брозовог рођендана била је преношена преко таласа Радио Београда. Упркос томе што су Немци приликом повлачења уништили сву емисиону технику, организатор прославе, свестан значаја медија, потрудио се да помоћу преживеле застареле опреме организује пренос и дочека носилаца штафете на Славији и њихов долазак пред Бели двор.

Извештаји о прослави Брозовог рођендана првих година били су сачињени по истом шаблону. Објављивана је „реч маршала Тита“, у којој је укратко била изложена Брзова оцена резултата и планови за будућност. Затим је приказиван свечани дочек, а на крају су следиле бројне честитке упућене Брозу од организација, државних званичника и грађана. Опис атмосфере на дочеку штафете увек је садржао покличе и пароле, спонтано окупљену масу, која пре заказаног времена долази на место дочека наводно не могавши да издржи нестрпљење. Са фотографија, а касније и телевизијских снимака, нису смеле да изостану слике Јосипа Броза, партијске и државне заставе. Није била ретка појава, као на испраћају штафете из Сарајева 1972, да су све Брзове слике, а било их је на десетине, потпуно исте. Оно што није смело да изостане, организација је по потреби сама обезбеђивала.

Мора се признати да није било лако организовати такву манифестацију. Неко је морао координирати трчање из различитих праваца, блокаде путева, масовни дочек и боравак учесника у градовима и селима, окупљање великог бро-

ја становника који ће штафету дочекати и испратити..., а све са задатком да се манифестација заврши тачно на рођендан Јосипа Броза. Требало је све што се дешава испратити у штампи и на радију, касније и на телевизији. Периодично би био издат и алманах, који је речју и сликом сумирао најупечатљивије утиске са минулих манифестација, додајући утиску потребну дозу величања вође ради изградње и учвршћивања култа личности. На челу манифестације био је Савезни одбор за организацију Титове штафете.

Култ као интегративни фактор

Зашто је уопште било потребно развијати култ личности у послератној Југославији? Држава која је након рата састављена од рушевина претходне Југославије била је разједињена ратом који је имао карактер ослободилачког, али и међуетничког и грађанског. Различити делови земље су неједнако трпели разарања, окупацију, масовна стрељања, депортације... Етнички шаролика и подељена земља морала се поново уједињавати оптерећена чињеницом да се претходни покушај интеграције није успешно завршио. Лик наднационалног вође, који је означен као највећи син свих народа, био је добро средство за нови покушај. Иста земља имала је слично искуство из међуратног периода, када је као симбол око кога треба објединити етнички, професионално, историјски, културно, привредно и по још ко зна колико основа различите покрајине, коришћен лик краља Петра I, названог Ослободилац. Истицање његове важности као интегративног фактора за јачање сопствене позиције и позиције династије користио је регент, касније краљ Александар. Након смрти и он ће, бројним споменицима и измишљеном паролом „Чувајте ми Југославију!“ постати икона очајничког покушаја очувања јединства земље.

Други мотив, не мање важан од првог, био је партијско-политичке природе. Комунистичка партија, као организација која није имала намеру да власт дели са другима или да се са њима за власт надмеће, била је без политичке конкуренције. Њена особеност била је и недостатак жеље за унутарстраначким изборима. Једини начин за испољавање различитости и остваривање амбиција мимо оних које тренутно стање нуди биле су фракцијске борбе. То је већ виђеано искуство из једнопартијског система Совјетског Савеза. Федерализација државе одмах након рата и стварање републичких центара моћи који ће с временом постајати све јачи практично ће легализовати стварање фракција које су у југословенском случају имале републичке, а последично и националне боје. Да би се спречио штетан утицај фракцијских сукоба, био је потребан стожер који ће арбитрирати у случају немогућности постизања решења, а све ради одржања јединства партије, наравно не због њега самог, већ зато што је то био гарант одржања на власти. Дакле био је потребан неко ко је изнад и изван фракција. У том правцу развијана је позиција партијског вође као врховног ауторитета.

Унутарпартијску арбитражу и потребу за наднационалним симболом јединства Броз је, схватајући личне предности оваквог политичког приступа и подржавајући његове методе и ефекте, вешто користио за стално јачање сопстве-

не позиције у првом реду унутар Комунистичке партије, а последично и унутар државног руководства. Ако је икада неко и помишљао да доведе у питање његов ауторитет, то се најмање испољавало у Југословенској народној армији. Она је, штавише, била средство тихе претње којим је Броз суверено располагао у пословима унутарпартијске арбитраже.

Психологија масе

Шта је то што, на овако организованим масовним скуповима, појединца подстиче да на тренутак помисли да је део неке веће заједнице која дели иста убеђења? Серж Московиси, појашњавајући тезе родоначелника психологије масе Ле Бона, објашњава да појединци у маси, који су на

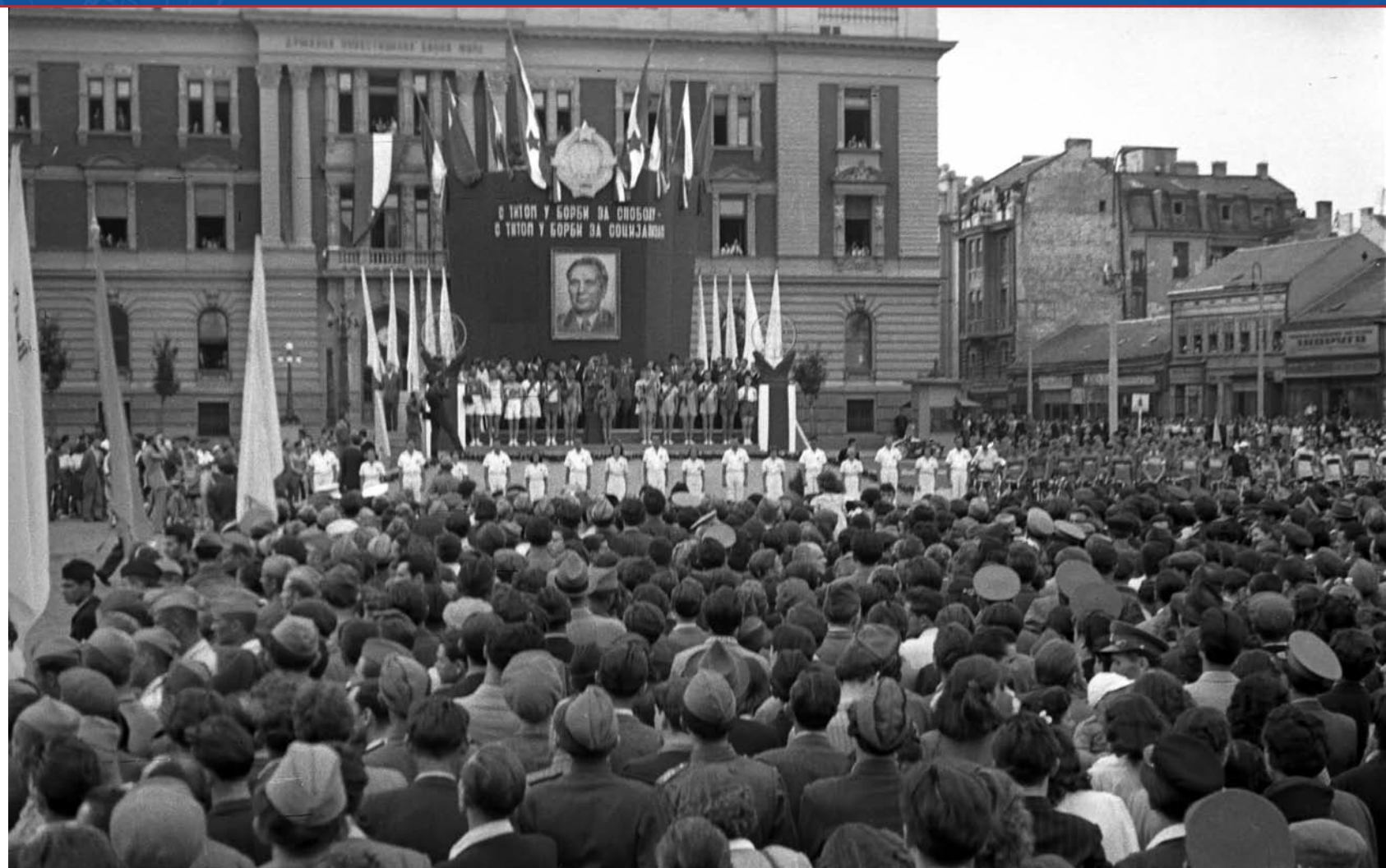
На Косову и Меџохију

скуп дошли са сличним мотивима, теже да нагласе оно што их приближава. Из потребе сваког појединца да се прилагоди маси долази до својеврсног нивелисања свести. То нивелисање није одређено најсвеснијим појединцем, склоним критичком мишљењу, него управо оним најслабијем међу њима, јер је то једини начин да се нагласи заједничко. Окупљени око заједничког циља, боље рећи око циља који им говорник представља као такав, појединци заборављају на сопствени интерес. Тада се међу њима јавља лажни осећај једнакости. Елијас Канети у култној књизи „Маса и моћ” објашњава да управо тај осећај једнакости масу чини масом. Она је неоспорна, сама маса је никада не доводи у питање. Она је суштински важна да би се стање масе готово могло дефинисати као стање апсолутне једнакости. Маса почива на једнакости. Оно што би од ње могло одвратити пажњу – занемарује се. Задатак вештог вође је да тај осећај једнакости одржи.

Обраћање тако формираној маси, у којој је свест спуштена на најмањи заједнички именилац, мора бити прилагођено могућности масе да га разуме и прихвати. Маса окупљена са заједничким мотивом, уједињена, привидно изједначена и са свешћу спуштеном на доњи праг има специфичан начин мишљења. Како описује Ле Бон, гомила не расуђује него прихвата или одбацује идеју у целини! Ма какве да су идеје које јој се сугеришу, оне ће постати преовлађујуће ако се шаљу у једноставном облику и њиховом духу буду такорећи представљене у сликама. То је наступ који путем изговореног оставља утисак на појединца у маси тако што му буди асоцијације на доживљаје и догађаје из прошлости, подсећа га на нешто

већ виђено. Појединац је тада у власти раније створених утисака који су већ прерасли у осећања која подстичу на деловање. Маса мисли у сликама и свака слика коју призове асоцира их на низ других које не морају имати логичку везу са претходном. Маса прихвата само грубо повезивање идеја. Оно што види појединац у маси није предмет пажљивог посматрања него у његовом духу призвана слика. Нису дакле догађаји оно што оставља утисак, већ слике кроз које су представљени.

Међу квалитете које велике вође морају поседовати Ле Бон убраја дар за проницање у душу маса којима управљају: „Господари света, оснивачи религија и царстава, апостоли, угледни државници или чак обичне вође малих заједница увек су били несвесни психолози и имали нагонско знање о души гомиле, често врло поуздано.”

Дочек штафете на Тргу републике

Обраћање маси циља на срце, а не на разум, стварност улепшава или чини још црњом, зависно од интереса и циља. Уместо разумних објашњења масама се нуде слике прошлости. Мишљење гомиле је мишљење о већ виђеном и упознатом. У масовној сугестији доминирају успомене и сећања. Због тога се треба позивати на прошлост и будити слике прошлости. Беседници користе асоцијације, а не строг ланац расуђивања. Пошто не размишљају рационално, за масе ништа не делује као немогуће. Зато је сигуран начин да идеја допре до гомиле изношење тврдњи без доказивања и обећања о будућности које треба довољно дуго понављати. Тако Броз у поздравном говору 25. маја 1946. каже: „... Слава коју је наша омладина задобила у току рата на бојном пољу продрла је у све кутове земаљске кутле. Слава коју сада наша омладина задобија у изградњи наше земље својом пожртвованошћу и упорношћу продире исто тако далеко изван наших граница. Јасно је да ми старији не осећамо никакву забринутост за будућност наше земље јер знамо да ће таква омладина као што је наша, која је пред себе ставила високе циљеве и која је спремна да изврши све постављене задатке, знати да сачува не само оно за што смо се борили него и да ће изградити такву будућност о каквој су само могли сањати наши преци и наша омладина.”

Нова власт је наде полагала у млађе генерације, јер свака власт која у плану има дуговечност акценат ставља на од-

нос према онима који су највиталнији део друштва, који треба да је подрже у годинама које долазе и који треба да буду на њеној страни у случају било каквих покушаја промене власти. Зато Броз већ 1950, у жеку борбе за независност од Совјетског Савеза, омладини каже: „... Ми смо поносни на нашу историју, поносни смо на наше жртве, које су наши преци, наши народи дали кроз историју... Ми смо поносни на то што смо вјечито били присињени да бранимо своју независност и слободу... ја могу преко вас поручити свима у нашој земљи и ван земље: као што су народи кроз вијекове чували своју независност и, не жалећи никакве жртве, ни највеће патње и муке, нису се дали подјармити, тако ће и одсада они чврсто стајати на својим границама, мирно градећи своју срећнију будућност”.

У оба случаја примећује се позивање на славну прошлост и жртве и исказана сигурност у срећну будућност. Управо то су слике о којима Ле Бон говори. Оваквим обраћањем код грађанина Југославије будила су се сећања на окупацију, глад, заробљеништво, жртве и уништавање земље. Неко је имао лично негативно искуство, неко породично. Неко је знао како изгледа рат изблиза, неко је слушао приче старијих. Нико није био равнодушан, нико није желео да се рат врати у његов живот, а своје социјално стање могао је, поредећи га са ратом, оценити скоро као идеално. Алтернатива рату била је слика обећане будућности.

За озбиљнији осврт на садашњост нема места у порукама ове врсте, јер свако спомињање садашњости значи прилику да се о њој размишља и да се она процењује, док се са надом у будућност не може расправљати.

Ако не располаже довољно добрим сликама, говорник мора употребити упечатљиве речи и језичке формуле. Сliku може успешно заменити и језгровита језичка конструкција која много говори – парола. Она свој ефекат постиже сталним понављањем. Наполеон је говорио да је понављање једина озбиљна реторичка фигура. Пароле су толико ефикасне управо зато што се разум и доказивање не могу употребити као контрааргумент.

У суштини, како примећује Московизи, свака пропаганда машина се према масама односи као према безумним. Маса остаје несвесна манипулације, наивно прихватајући вешто подилажење којим се тврди управо супротно. Разумевајући добро ову суштину односа масе и пропаганде Хитлер каже: „Агитатор мора увек да буде психолог макар био и демагог. Он ће и тада бити подеснији од теоретичара удаљеног од маса....” Ето одговора на питање о усмерењу пропаганде. Хитлер даље каже: „Коме треба да се обраћа пропаганда? Научној интелигенцији или мање образованој маси? Она треба увек да се обраћа само масама! За интелигенцију, или оно што се данас на жалост често тако назива, не постоји пропаганда, него научно поучавање. Задатак пропаганде не лежи у научном образовању појединца, него у указивању масама на одређене чињенице, догађаје, нужности итд., чије значење тек тиме треба да се помери у видно поље масе.... њено дејство више да се усмерава на осећај, а само врло условно на такозвани разум. Свака пропаганда мора да буде народска, а њен духовни ниво да буде подешен према способностима примања и најограниченијег појединца међу онима према којима она намерава да се усмери”.

Иако се може помислити да није реално да су сви грађани једног друштва подложни манипулацији ове врсте, на југословенском и неким другим примерима из Европе 20. века лако се види да је путем ње могуће потпуно овладати друштвом. Куљић је унутар масе која је била предмет манипулације у Југославији издвојио три категорије. Највише је свакако било оних који су наивно веровали у садржај који им је пласиран. То је она преовлађујућа маса просечних која није у стању да се критичким мишљењем одупре манипулацији.

Као и у свакој земљи са ауторитарном влашћу није био мали број ласкаваца и каријериста. Како се увећавала администрација и стварали услови за каријерно напредовање, ова група је расла. Они нису били изманипулисани, али су свесно пристајали на стање препознајући у њему сопствени интерес. Добар пример постојања овакве групе и профила њених припадника је прослава Брозовог рођендана 1966. године, данас свима доступна путем видео-записа. Скупу у новоизграђеном Дому омладине у Београду уочи празника, поред Јосипа и Јованке Броз и неколицине најближих сарадника, присуствовао је и немали број омладинаца. Изгледом и одевањем ова група знатно је одударала од оних који су као чланови СКОЈ-а прошли рат предвођени Брозом. Ова послератна омладинска елита, након неизбежног Козарачког кола одиграног у оделима и мини

сукњама, пред Броза износи торту у облику круне са петокраком на врху, све време играјући око ње као око неког кумира. Они који су тада били у врху партијске омладинске организације водиће земљу у наредним деценијама. Са аспекта манипулације народним масама нарочито значајан део ове каријером мотивисане групе су новинари, неко ко не мора бити део власти, чак ни на најнижем нивоу, али је важан део манипулативног апарата.

Трећу групу чинили су равнодушни, који су на време схватили да је покушај оспоравања харизме без изгледа на успех. Добровољно повлачење интелигенције или њена немоћ да маси укажу на суштину поретка оставили су празан простор за деловање онима који су били спремни да га искористе.

Годинама функционишући по истом рецепту култ је јачао, а пропаганда је остваривала све веће ефекте на становништво. То што је инострана штампа исмевала његову склоност ка раскошним униформама и огромним одликовањима и поредила га са латиноамеричким диктаторима, није много бринуло партијски врх. Народ за то није могао знати. То што се интелигенција подсмевала његовој склоности ка помпезном церемонијалу, застарелом стилу одевања и скоројевићкој склоности ка претеривању сваке врсте, није могло омести партијске службе које су радиле на изградњи култа личности. Народ за мишљење интелигенције није могао чути нити га је могао разумети. А управо је непросвећени народ био већина у неразвијеној земљи.

Политички ритуал

Ако говоримо о значају масовних скупова за манипулацију масом, онда треба узети у обзир мноштво могућности које у овој сфери стоје на располагању организатору. Да ли се масовни скупови политичке природе своде само на митинге праћене ватреним говорима? Наравно да не, као што се ни празник не може свести на нерадни дан. Тамо где се сусрећу област психологије масе и празник који је организовала држава стоји политички ритуал. Откуд у политици нешто што се према увреженом мишљењу може сусрести само у религијској сфери? Шта је ритуал и које је његово место у политици? Каква је веза ритуала са темом прослава у социјалистичкој Југославији?

Кренимо од дефиниције ритуала. Једна од могућих је она коју у тексту „Моћ обреда” нуди Дејвид Керцер. Ритуал је, дакле, културно стандардизовано симболичко поступање, које се понавља и има за циљ утицај на људске послове и омогућује људима да разумеју своје место у свету. Ако је понашање на неки начин стандардизовано и понавља се, али му недостаје симболичка димензија, онда је то просто обичај или навика. Примери ритуала су Божић, Васкрс, крсна слава... Они обилују предметима, радњама, речима и улогама које имају симболички карактер. Мушкарца који у неко домаћинство можда долази свакодневно, на Божић није обичан гост, рођак или комшија, већ положајник, као што ни храст није обично дрво за ложење него Бадњак и тако даље. Као и свако дешавање ритуал се одвија у времену и простору. Сталним понављањем на

истом месту и у исто време димензије времена и простора постају интегрални садржај ритуала – свето време и свето место. Зна се, на пример, кад је Божић, а кад Нова година. Свако померање донело би неко ново значење и урушавање старог. Ако изабрани председник полаже заклетву на улици пред грађанима, а не у скупштини, јесно је да је стари поредак револуционарним методама замењен новим. А садржај смештен у ове две димензије може се поделити на виђено, учињено и речено. Сваки учесник у ритуалу може се пронаћи у бар једној од ових сфера. Свештеник и верник, говорник и слушалац...

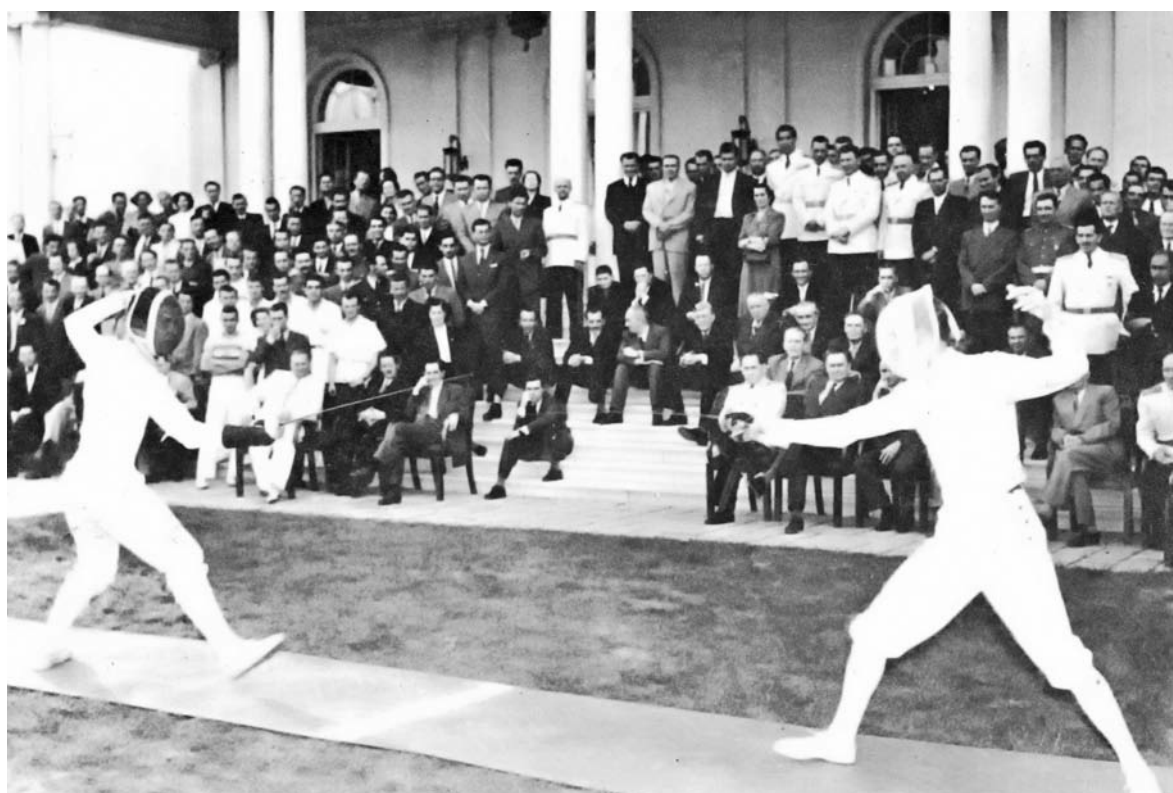
Има ли места за ритуал у политици ако га везујемо преваходно за питања вере и верских празника? Може ли он да опстане у модерном, секуларном и рационалном друштву? Ако и није успео да опстане у свакодневном животу, у политици јесте. Без обзира на сав напредак човек има ограничене могућности да се изрази када су празници у питању, а ритуално понашање један је од начина. Са друге стране, политика је у модерном друштву заузела онолико простора колико је некада имала вера. Мит је замењен политичком идеологијом која обликује политички живот, а политичко деловање тежи да уђе у све сфере друштвеног живота као што је некада чинила религија. Политика је у култури, спорту, на естради, од преживљавања до забаве... Керцер преноси да је Лав Троцки у првим годинама након Октобарске револуције схватио да, иако је револуција победила, црква и даље има монопол над ритуалним животом друштва. Рационални апел на усвајање нових вредности није довољан ако се вредности не усвоје на нивоу емоције... Уследиле су војне параде, првомајске прославе и остали празници који су масу из цркава и црквених порти преселили на тргове. Заузимајући место религије, идеологија у великој мери утиче на област мишљења, деловања и сећања користећи се симболичком димензијом понашања. Политика одређује шта ће се на нивоу друштва прослављати, а шта не и шта ће у оквиру прославе заузимати место светог. Предмет празника не мора бити религијског карактера, али мора имати морални смисао који превазилази свакодневицу. Ко су хероји, чији су гробови важни, на коју песму устајемо и коју заставу поздрављамо? У модерном политичком друштву ове државне и националне светиње одређује политика.

Симболи помажу појединцу да се поистовети са групом којој припада, њихова једноставност чини да буду лакше прихваћени, а

стално понављање и стална присутност надокнађују мањкавост једноставности. Присуство више симбола на једном масовном скупу постиже висок ефекат на присутне. Химна, заставе, корачнице, споменик, присутна маса, ратници, ветерани, рањеници... Манир ауторитарних режима је, како истиче Јелена Ђорђевић у књизи „Политичке светковине и ритуали“, да народ стално увлаче у дијалог са симболима. Тада се људи за њих везују путем емоција, не разматрајући рационално оно што они представљају и што иза њих стоји. Са симболом се не може расправљати, он може бити оспорен тек ако му се појави алтернатива у виду неког другог симбола. У атмосфери масовног славља у којој емоције надвлађавају разум заједница увек се осећа као заједница једнаких, а друштвени конфликти бивају потиснути у други план. У једном празнику доминира морална заједница над заједницом заснованом на интересу. Ако је нација угрожена, прославе могу да је хомогенизују и учине чвршћом и јачом окупљањем око симбола, нарочито ако су у питању преци, жртве или нешто друго што сеже до самих корена настанка народа или нације.

Осим наглашене емотивне димензије, ритуал има и сазнајну. Такође, може да појединце или ставове наметне као ауторитете. Симболима и симболичким понашањем у политици може да се распозна ко је слаб, а ко јак. Политички ауторитет може да се појача наглашавањем симбола. Држава, као нешто што се не може видети и опипати, види се кроз симболе и њихову употребу. Зна се ко има право на заставу, гарду, протокол, не може свако положити венац на Споменик незаном јунаку... Политичка стварност може да се креира и препознаје путем симбола и њихове стално понављане употребе – ритуала.

Та сазнајна димензија лакше се прихвата ако је праћена емотивним набојем карактеристичним за празнике. Пласирањем политичких порука у ситуацијама набијеним емо-

Прва савезна штафета 1957.

ваца изискивало је велике напоре организатора, а сваке године их је бивало више. Тако су 1952. ношене 23 штафете. У крајњем, зашто би уједињена земља свом маршалу честитала рођендан мноштвом поклона, локалних, регионалних, републичких, армијских, родовских...

Док су првих година дочеци штафете пред Белим двором били ограничени на уручење штафетних палица, честитање и свечани ручак, већ почетком педесетих оmlадина на дворском травњаку приказује своје вештине. Ако су мачеваоци и гимнастичари на гимнастичким справама изводили своје тачке на травњаку испред двора, а потом се у самом двору или испред њега играло Козарачко коло, било је јасно да треба тражити нова решења. Након пријема у двору 1956, гости су се преселили на стадион ЈНА, где је изведен фолклорни и спортски програм. Броз је том приликом рекао: „Иако се овај дан обиљежава као дан мог рођендана мислим да би му требало дати другачије име: дан наше младости, дан спорта, дан младе генерације, и њеног даљег духовног и физичког развика. А ми старији укључићемо се у то.”

Политички прагматичније тумачење ове промене наводи Милован Ђилас у књизи „Дружење са Титом”. Неумерено уздизање Брозовог лика требало је увести у неку прихватљивију форму након урушавања Стаљиновог култа у Совјетском Савезу. Наставак старе праксе у новим околностима у којима култ личности, осмишљен на дотадашњи начин, не постоји нигде у Европи могао је изазвати негативне реакције. У тоталитарним системима у којима доминира појединац и развија се његов култ препознатљива је пракса приписивања свих добрих идеја управо вођи, без обзира на то одакле су потекле. Усмеравање идеја, иницијатива, одлука и свега што може наићи на позитивне реакције у јавности на личност вође део је изградње култа личности. Вођи је, дакле, остало само да пажљиво осмишљену идеју саопшти јавности. Следеће године двор је изостао из програма, а празник добија ново име и знатно измењену форму.

Прелаз са рођендана вође названог Титова штафета на Дан младости био је додатни импулс јачању неопходне

цијама могу се постићи завидни резултати на пољу политичке манипулације. Поруче које казују ко је ко у друштвеној структури и које су вредности које друштво треба да баштини лакше се прихватају у ситуацији празничних ритуала, које су ослобођене разумног гледања на ствари, а истовремено оптерећене емоцијама и снижавањем прага критичког мишљења карактеристичног за масу. То што се празнична ситуација периодично, најмање једном годишње, понавља омогућује да се иста порука стално пласира и тако резултат манипулације учини још бољим.

Дан младости

Како симболи и симболичко понашање унутар једног политичког ритуала утичу на друштво и друштвене односе може се сасвим добро сагледати на примеру Титове штафете, а посебно њене развијеније фазе – прославе Дана младости.

Већ од средине педесетих година прошлог века формат дочека испред Белог двора није задовољавао апетите организатора. Ношење великог броја палица из свих пра-

ХЕРОЈ ШТАФЕТЕ

Тихи херој нове, савезне штафете био је Стипе Етеровић. Радник каменолома са Брача био је у групи која је 1959. са штафетом препливала Скадарско језеро. Дали у жељи да омету светковину или зато што су пливачи повредили границу на води, албански граничари заупцали су на пливаче. Један од њих испустио је штафету, а Етеровић, иако рањен, успео је да је зграби у води и доплива до обале. Спасевајући штафетну палицу спасио је углед манифестације, углед онога коме је намењена и престиж земље пред агресивним суседом. Био је почасни гост свих наредних слетова на стадиону ЈНА.

везе између вође и партије са једне стране и омладине са друге. Остваривање симболичке везе између вође и омладине требало је да амортизује чињеницу да је он залазио у озбиљне године, у којима је његово здравствено стање могло бити нарушено, а способност да води земљу доведена у питање. Са друге стране, управо је омладина део друштва коме је партија поклањала нарочиту пажњу, будући да свака власт која рачуна на дуговечност мора да води рачуна о генерацијама чије време тек долази. Наравно, свест да се ради о Брозовом рођендану, који се слави под новим именом, остала је присутна, што ће се видети из садржаја порука и честитки омладинаца учесника манифестације.

Осим назива манифестације промењен је и начин организације. Уместо небројених штафета које су ношене Брозом са свих страна, а које су се почев од 1945. бројале у хиљадама, уведена је једна. Једна штафетна палица, израђена од племенитог метала, за чију израду је по правилу ангажован признати уметник, полазила је средином априла сваке године из другог места, пролазећи кроз све републике према Београду. А маршрута кретања штафете се

из године у годину мењала, с намером да пре или касније обиђе све крајеве јединствене земље. Тако је траса кретања 1970. године била дугачка 12.000 километара, следеће „само“ 5.000, а већ 1974. чак 13.000 километара.

Кретање по земљи укључивало је све више омладине. Већ 1961. било је више од 250.000 носилаца и пратилаца штафете, а 1962. године око 400.000 оних који су трчали. Увек је истицао први и последњи носилац. Тако ће прву јединствену штафету Брозом предати председник партијске омладинске организације Мико Трипало, исти онај који ће бити уклоњен из политичког живота у афери „Хрватско прољеће“. У међувремену је, дакако, политички напредовао до самог врха партијске хијерархије у СР Хрватској. Касније ће у први план бити гурнути радници у индустрији, узорни ученици и студенти, поново ће се појавити понеки спортиста.

Да пролећна слављеничка атмосфера у Југославији не би прекомпоновањем празника била осиромашена, побринуле су се локалне партијске организације. Празник се локалним прославама ширио по целој земљи, па се у великом броју места организују свечане академије, при-

ШТА ЈЕ СЛЕТ?

Појава слетова везује се за оснивање и рад Друштва Сокол у Чешкој 1862. године и његовог оснивача Мирослава Тирша. Основано је с циљем окупљања словенске омладине, а ради супротстављања однарођивању у Аустроугарској монархији. Друштво је неговало особен гимнастички стил који је осмислио Тирш.

Мање или више слетови су били пракса у свим земљама социјализма, нарочито поводом великих празника, ширећи политичке идеје међу омладином и шаљући јавности, унутрашњој и спољној, слику монолитности друштва окупљеног око партије. Велики број увежбаних учесника слета пред пуним стадионом уносио је форму спектакла у иначе масовну свечаност. Слет је прославу Брозовог рођендана и садржајно пренео на прославу Дана младости учешћем бројних спортиста, младих војника и омладине оба пола у комплексној кореографији.

Иначе, слет је масовна изведба кореографски уређених покрета. Вођен је идејом економичности – што више вежбача у исто време изводи исте вежбе. Сама реч потиче из чешког језика и означава окупљање птица у лету. Слет је демонстрација снаге, координације, флексибилности, брзине и других способности појединца који вежба, али и показатељ заједничке увежбаности и јединства покрета великог броја људи у исто време. Осим што су били спортске манифестације, слетови су добијали и политичку конотацију. Постали су показатељ организацијске, политичке и идеолошке моћи државе и друштва. Бројност учесника, сложеност кореографије, богатство костима и сцене за оновремену публику били су прави спектакл.

Први соколски слет одржан је у Прагу 1882. године, а на следећем 1891. учествовала су и друштва из Словеније и Хрватске. У Србији се соколска идеја прихвата исте године, а на прелазу два века расте број соколских

организација међу Србима у Аустроугарској упркос негативном односу власти. Након Великог рата и уједињења соколске организације биле су средство ширења југословенске идеје под покровитељством власти, а од увођења диктатуре 1929. имале су обавезу уједињења у „Савез сокола Краљевине Југославије“. На челу уједињене организације формално је био престолонаследник Петар. Суштински друштво је било само једна од организација помоћу којих је власт промовисала идеју интегралног југословенства. Због тога је и организован први велики слет у јуну 1930. у Београду, назван свесловенским. За то време то је био истински спектакуларан догађај. Дрвени стадион, који је могао да прими 45.000 гледалаца, изграђен је на месту на коме се данас налази Машински факултет. Краљевску ложу красили су крупним словима исписани први стихови песме „Хеј Словени“.

Чланови соколских организација данима су пристизали из свих крајева земље, али и из Чехословачке, Пољске, Румуније, Француске.. Било је и Лужичких Срба, стотинак сокола из Сједињених Држава, затим оних који окупљају руску емиграцију у европским земљама... Из Чехословачке је посебном железничком композицијом стигло око 5.000 сокола. Долазак делегација из иностранства пратиле су посете Опленцу или Авали. У свечаностима су учествовали и питомци војних школа. Цео град, који је тада имао око 200.000 становника, био је преплављен соколским логорима, у којима је смештено око 20.000 учесника слета. Кроз град се свакодневно дефиловало, укључујући главни дефиле на Видовдан. Сва штампа у Југославији стављена је у функцију промоције догађаја, док је илегално растурана штампа забрањене Комунистичке партије Југославије догађај оценила као контрареволуцију и фашистичку параду. Након завршетка слета стадион је демонтиран, а као успомена остале су само значке и фотографије. Уследили су слични слетови у Загребу 1934. и Суботици 1936. године.

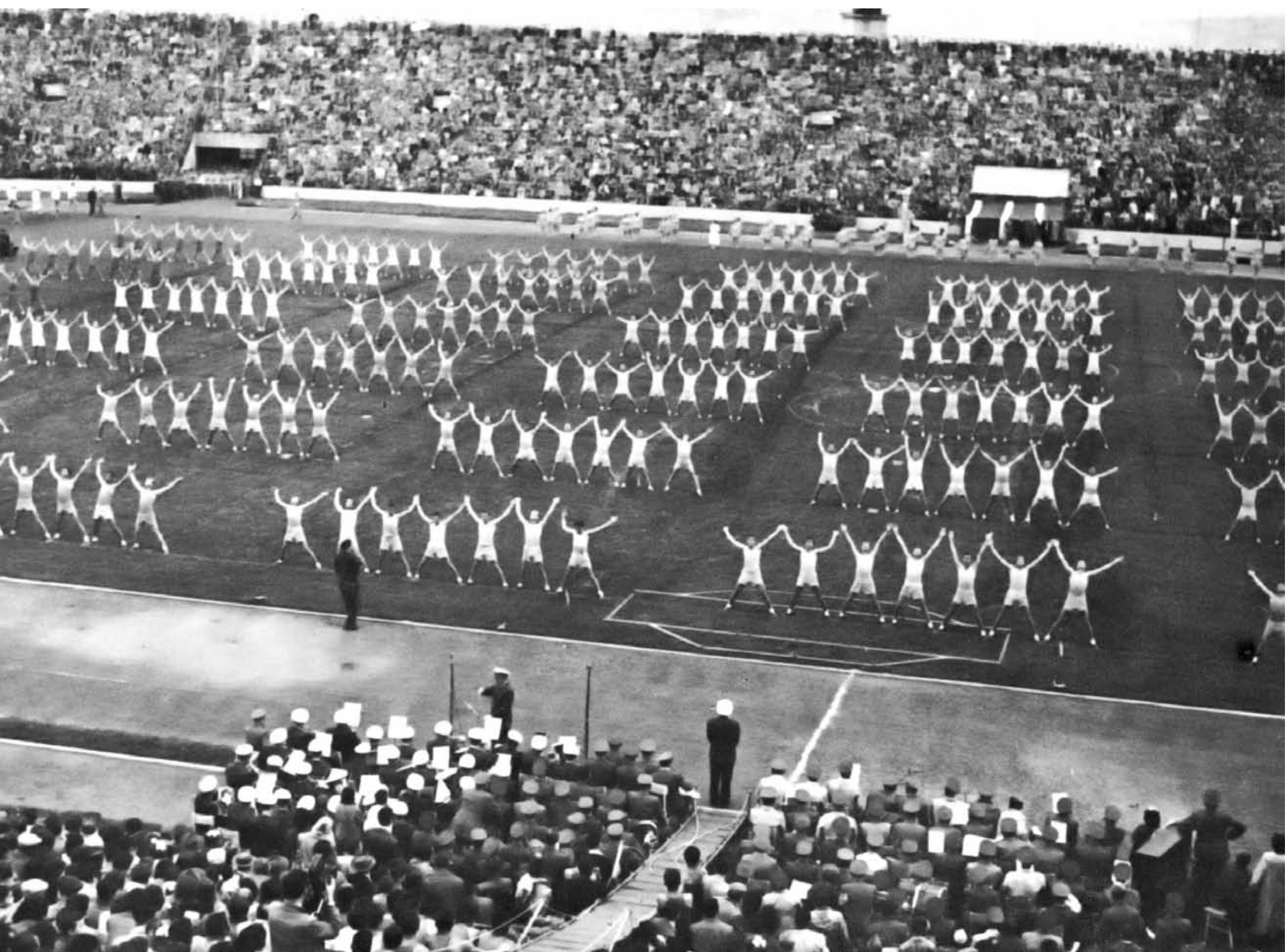
јем пионира у организацију, спортске манифестације, радничке спортске игре... Дан младости постаје дан који је повод за све лепо што се може организовати, а идеје се чувају да би се на тај дан и у сусрет том дану реализовале. Једна монографија забележила је да је у пролеће 1959. било: 6.499 културно-уметничких приредби, 407 фестивала, 778 изложби, 458 књижевних конкурса, 518 смотри техничких делатности, 2.332 ватромета и бакљада, 769 кросева.... Исте године организовано је и више од седам и по хиљада локалних штафета, које су предаване партијским руководиоцима као инкарнацијама централне власти. Наравно, не треба заборавити ни финалну фудбалску утакмицу Купа маршала Тита, која је на стадиону ЈНА одиграна сваке године у сусрет празнику уз присуство Брозовог изасланика. Све то дешавало се док је штафета обилазила земљу. Била је то прилика за свакога да се покаже или да се забави. Омладина из мањих места у унутрашњости имала је прилику да, доприносећи изградњи прокламованог братство, дође у главни град због учешћа у при-

премама за слет. Припреме за све ове мале или велике свечаности пратило је дружење и забава. Цела земља је славила.

Није напуштен модел поласка штафете са „светих места”. Штафета је, на пример, 10. априла 1970. кренула из Ландовице код Призрена, тачно са места на коме су по ратној легенди загрљени стрељани народни хероји Боро Вукмировић и Рамиз Садику на исти дан 1943. године. Био је то још један у низу напора да се на Косову постигне братство и јединство Срба и Албанаца.

Међутим, ова прерада постојећег указивања части Јосипу Брозу није све што је промењено. Завршна прослава на стадиону била је обogaћена слетом у коме су учествовале хиљаде омладинаца. Тако се слет као помало запостављена пракса вратио у Југославију, масовнији, сјајнији и скупљи него икад. Како су године одмицале слетови су бивали све масовнији, па је већ 1966. било око пет хиљада учесника, а 1973. чак десет хиљада. Чини се да је само ограничење стадионског простора била граница у масовности.

Први слет на Стадиону ЈНА 1957.

Виђено, речено, учињено

Нову димензију прослави Брозовог рођендана, поред свих набројаних промена, дала је и телевизија. Неколико недеља након саопштавања идеје о новој форми празника власт је донела одлуку да се крене са припремама за оснивање телевизијске станице. Свакако да је одлуци претходило дуго и пажљиво разматрање ове теме, што ће рећи да се одлука назирала и пре прославе Брозовог рођендана. Нови формат прославе прилагођаван је новим техничким могућностима за укључивање јавности у прославу. Већ 1959. постојали су услови да се догађаји везани за штафету и слет на стадиону ЈНА виде у телевизијским емисијама. Тек завршним масовним скупом на стадиону

и његовим телевизијским преносом прослава Дана младости као политички ритуал добиће пун садржај. Наиме, будући да је ритуал по дефиницији спој виђеног, реченог и учињеног, тек телевизија је омогућила да се у пуној мери задовољи сфера виђеног у ритуалу.

Ако предаја штафете из руке у руку кроз целу земљу, те масовност слета и монолитност друштва коју је представљао чине димензију учињеног, а могућност да се лично или путем телевизије учествује у масовној прослави продуженог трајања димензију виђеног, шта је заправо у овом политичком ритуалу речено? Сфера реченог види се из рођенданске поруке омладине и народа упућене Брозу и његовог исказивања захвалности на честиткама. Штафета је, наиме, редовно била праћена поруком коју омладина, у своје име и у име свих народа Југославије, упућује

25. мај 1969.

међу осталог, поручује: „Честитамо ти рођендан, драги наш друже Тито. Желимо ти добро здравље и да још дуго водиш Савез комуниста Југославије и нашу социјалистичку самоуправну заједницу”.

Броз се, наравно, захваљује на честиткама, а у штафети као поклону види симбол признања које народ уручује њему и државном руководству у целини. Тако у говору из 1952, примајући штафету, каже: „У њој наши народи виде своју перспективу, своју срећнију будућност, као и огромне успехе које су до сада постигли. Њом они исказују и своју ријешеност да истрају без обзира на све тешкоће, док не изграде свој лепши и срећнији живот”. Већ 1961. обраћање је експлицитније: „Са дубоким узбуђењем примам ову штафетну палицу и најсрдачније захваљујем свим учесницима у овој штафети преко које народи Југославије изражавају своје симпатије и поверење и према мени и према свима нама који смо одговорни за судбину наше земље”.

Разоткривање суштине

Иако је славећи Брозов рођендан као празник народ славио своје јединство, своје успехе и победе, величао сопствену прошлост и практично славио сам себе, симболичка димензија тог политичког ритуала била је знатно дубља. Предајући му штафетну палицу омладина је у име народа Брозовој власти давала легитимитет. Тај легитимитет био је појачан чињеницом да се цела земља, предајући из руке у руку штафетну палицу, испраћајући је и дочекујући на масовним скуповима, уједињује у догађају који је пре свега имао друштвени карактер. Штафетна палица која је преношена из руке у руку кроз све крајеве Југославије уједињавала је земљу и народе, а потом су они, на овај начин уједињени, власт над собом сами предавали у руке једног човека. Ношена по целој земљи, уз учешће хиљада омладинаца и дочекивана од милиона грађана, штафета је била жезло које народ дарује владару, обнављајући у годишњим циклусима његову власт. Масовно присуство јавности, без обзира на то да ли је спонтано или режирано, давало је потврду ономе што је била порука политичког празничног ритуала. Ова врста режираног плебисцита, у чијем центру је рођендан вође као нека врста непосредног приватног односа народа и његовог вође, искључивала је потребу за било каквим изборима. Партијска и лична власт потврђивале су се празником.

Наравно, није штафета Броза чинила председником. Она је само била симболичка легитимација једне власти. Али некада симболи и ритуали у којима се јављају указују на реалан однос снага у друштву, његову структуру и хијерархију. Неограничена моћ коју је Броз на овај начин добијао од самог народа само је формално потврђивана различитим формалним одлукама Скупштине, чија је улога у новој југословенској криптомонархији ионако била само формална. Алтернатива овако организованој подршци власти која нема намеру да иде на изборе била је отворе-

Брозу. Наравно, оно што је представљено као омладина заправо је био СКОЈ, односно из њега израсле организације.

У извештајима, алманасима и монографијама које су посвећене прослави Брозовог рођендана чест коментар је да су ове поруке поздравиле милиона. Поруке се врло често завршавају мање или више јасно израженом жељом за дуг живот вође и потребом народа да га он и даље предводи. Тако се порука из 1962. завршава са: „Живео нам још дуго, живео нам јер си део нас, наша савест и наш поуздан кормилар”, а 1971. године са: „... Дуго нам живи и дуго нас води, драги наш друже Тито”.

Што је Броз бивао старији, то су чешће биле поруке којима му се жели дуг живот као што је она из 1972. године: „Живи нам дуго, на срећу свих нас”. А 1976. омладина, из-

Дан младости 1977.

на примена апарата силе. У политичком простору између Истока и Запада власт заснована на голој сили не би могла дуго опстати.

Манифестација је одржавана сваке године у исто време и на истом месту, народ и његов вођа увек су били учесници, сценарио је у својим основним цртама био исти. Југословенска штафета представља добар пример ритуала континуитета, обредне радње која понављањем у правилним интервалима, најчешће једном годишње, треба да обезбеди стабилност и одржање једне заједнице. У архаичним људским заједницама овакви ритуали призивали су наклоност богова, обезбеђивали успех аграрне године, одржавали власт робовласника над робовима... Латентна функција оваквих ритуала заправо је легитимација друштвене структуре у којој се зна ко је народ, а ко власт.

Организацијом дочека штафете и извештавањем о догађају Броз је представљан као вођа прихваћен од свих народа и народности, чији је ауторитет неупитан, а заслуге немерљиве. На таласу подршке њему пловила је и партија, једина у земљи. Стварана је слика о неупитном је-

динству вође, његове партије и целокупног народа у држави која је представљена као народна а не партијска.

У ритуалној ситуацији први човек неког система издвојен је изнад осталих без обзира на то да ли је краљ, патријарх, вођа, командант... Та узвишена позиција вође видљивија је него у осталим тренуцима политичког живота, а што се ситуације сличног карактера више понављају, то је његова моћ у односу на друге политичке актере све већа. Док је у култу личности вођа јасно видљив на пиједесталу власти, дотле не постоји ритуално признање од народа за оне који су у хијерархији други, трећи, четврти... Ово акумулирање моћи и предности над осталима Брозу је давало могућност да прихватајући власт коју му народ дарује, истовремено апострофира да руководство као целина дели одговорност. Иако би се ово могло протумачити и као жеља да се ода признање сарадницима, жртвовање најближих сарадника зарад мира у партији, показује

Санија Хусени на Сјединону ЈНА 1979.

да је суштина оваквих Брозових порука ипак била намера да привилегије задржи за себе, а одговорност колико год је могуће делегира другима.

Овако организован празник грађанин Југославије прихватао је као неупитне и друштвене односе које му је Дан младости имплицитно сугерисао. У недостатку било какве озбиљне алтернативе просечан Југословен веровао је да тако треба и да другачије неће и не може бити.

Залазак Сунца

Слет из 1979. године, последњи на коме је Броз присуствовао, организован је под насловом „Тито је наше Сунце“. Ангажовани су еминентни уметници за израду музичких нумера, кореографије, стадион је украшен, поред осталог, великом фотографијом Јосипа Броза... Стазу којом је Броз пролазио приликом уласка на стадион ученици су засипали цвећем, а пред свечаном ложом хор „Колибри“ извео је за ту прилику написану рођенданску песму на језицима свих народа и народности. Осим омладинаца и омладинки обучених у разнобојне костиме, неизоставан еле-

мент били су и фолклорни ансамбли у народним ношњама као показатељ јединства различитости које карактерише Југославију. Програмом су доминирали безброј пута поновљени стихови „Тито, Тито, Тито је наше сунце, Тито, Тито, Тито је наше срце...“, „Народ – Партија, омладина – армија“. Броз, обучен у богато украшену белу маршалску униформу, мирно је посматрао програм, а редитељ преноса трудио се да га што чешће прикаже гледаоцима. У програму је, наравно, учествовала и војска, исписујући телима на терену пароле „КПЈ 1919“, „Тито Дрвар“... На врхунцу програма, на терен је, праћена црвеним заставама, утрчала омладинка носећи штафету. Водитељ преноса коментарира је подгревао атмосферу како би и они који су из својих домова пратили програм били део догађаја: „Сва срца су вечерас уз Санију Хисени, која ће у име народа и омладине Југославије пренети другу Титу рођенданске честитке“. Скандирање већине публике „Југославија, Југославија“, које је због осталих парола остало неразговорно, он је артикулисао за гледаоце: „Ми смо Титови, Тито је наш, одјекује стадионом Југословенске народне армије“.

Док је омладинка изговарала честитку најпре на албанском, а потом на српско-хрватском стадионом је одјекивао аплауз. Броз је примио штафету, захвалио се омладинки, а аплаузи и скандирање су се наставили. Након честитке водитељ преноса прочитао је поруку омладине упућену Брозу поводом рођендана: „Желимо да још дуго, сигурном руком и бистра ока држиш кормило нашег брода у свим бурмама, на свим рекама, морима и океанима савременог света!“ Порука је осликала суштину целог догађаја и система на коме је друштво почивало. У пажљиво припремљеној поруци партијске омладинске организације која заступа целокупну омладину, у име народа, од Броза тражи да и даље води народ и државу. Има ли веће потврде за власт од оне да је сам народ једнодушно жели. Броз се лаконски захвалио, честитајући омладини празник, подсећајући на њене заслуге у рату, окупацију, заосталост из које се земља извукла, а потом обећао да ће се носиоци власти побринути да се речи претворе у дела. Осврта на садашњост није било, јер би то значило да би у актуелној ситуацији имало о чему да се расправља, да има ствари које заслужују да се помену или добију одговор. У срећној земљи такве теме не постоје. Обраћање је завршио речима: „Сретан је народ који има такву омладину“. Његово обраћање које подилазећи омладини заобилази осврт на било коју актуелну тему, праћено усмеравањем пажње од редитеља и водитеља управо на њега, карактеристика је овог као и свих претходних слетова на стадиону ЈНА. Мењале су се кореографије и мелодије, војска је исписивала телима сличне пароле, део стадиона којим доминира Брозова слика бивао је украшен овако или онако, али је суштина догађаја остајала иста. Партијска омладина штафетом је легитимисала власт партије и њеног вође над народом.

Штафета је 23. марта 1980. кренула из Новог Сада. Из новинских текстова који су годинама касније били посвећени њеном првом носиоцу можемо пратити како је биван. После дужих безбедносних и других провера један од

Полазак штафете из Новог Сада 1980.

Штафета младости на одру у Скупштини СФРЈ

сто педесет кандидата изабран је да први понесе штафету. Зоран Остојић, металостругар из Новог Сада, ослобођен је посла у фабрици да се не би повредио, а саветовано му је да обрати пажњу и на понашање. У разговору за један дневни лист много година касније Остојић је испричао да је био предмет полицијске провере до последњег тренутка, до ступања на свечану бину. „Агент је из џепа извадио фотографију, да би коначно изговорио: У реду је, то си ти. Сад можеш да идеш”. Ништа се није препуштало случају и изненађења није смело бити. Док је трчао иза њега су трчали полицајци обучени у народне ношње. Штафету, рад академског вајара Ласла Силађија, предао је радници поште уз поруку да је чува „као зеницу ока свог”, након чега су га полицајци извукли из масе. Штафета је наставила пут по Југославији и 4. маја заустављена је у Слуњу, на Кордуну, вешћу да је умро онај коме је намењена. До Београда ће стићи Плавим возом, пратећи ковчег са телом Јосипа Броза. Након читања поруке омладине и народа Југославије положена је уз ковчег у здању Скупштине Југославије, где су грађани и угледници из иностранства одавали почаст

Јосипу Брозу. Суштина поруке, прилагођене новој ситуацији, била је да омладина непоколебљиво наставља његовим путем:

„Драги наш најмилији друже,
без тебе пред нама али са Тобом
у нама, у свим срцима радних
људи и грађана Твоје и наше
Југославије, ми одлучно и чврсто
следимо Твоје дело.

Пионири и омладина Југославије.”

Част да положи штафету уз ковчег припала је омладинцу из Босне и Херцеговине, једине републике кроз који те године штафета није успела да прође.

И после Тита – Тито

Какви су били дани младости после Броза? Ако се прослава Дана младости продужена вишемесечним преношењем штафете са руке на руку по целој земљи овако схвати, постаје јасније зашто након Брозове смрти нико од чланова Председништва није примао штафету. Зашто не председник Председништва? Тај чин би првог међу једнакима учинио бар у очима јавности већим и важнијим од осталих, Брозовим наследником. У политичкој ситуацији у којој је била Југославија нико то не би дозволио, нити је неко из колективног вођства помишљао на покушај оваквог уздицања изнад осталих. Онај ко би овај ритуал присвојио за себе најпре је морао да пре симболичке обезбеди реалну власт.

Са друге стране, осећала се потреба политичког врха да ова свечаност опстане. Првомајске свечаности одавно су имале као и оне поводом Дана државности породични карактер. Нерадни дани праћени уранком или свињокољем без великих окупљања нису били довољни да одрже ритуални живот једног политичког друштва.

У недостатку бољег решења, а у жељи да се светковина настави и после Брозове смрти, одлучено је да штафету прима председник омладинске партијске организације. Тако је омладина даривала сама себе, честитајући сама себи празник у присуству највиших руководица. Они се чак нису ни обраћали окупљенима на стадиону ЈНА. Манифестација је добила име „И после Тита – Тито”, што је само доказ покушаја да се на лицу мртвог вође одржи поредак.

Уместо ритуалне легитимације поретка и личне власти, првих година после Брозове смрти завршне прославе наглашавале су наставак његовог пута. У тим годинама боље се није умело. Прославе у чијој припреми је омладина имала више утицаја него раније наглашено су покушавале да придобију омладину или бар одрже поверење омладине у поредак. Било је то све теже. Није више било онога према коме треба да се усмерава пажња гледалаца. Могли су се чути звуци рок музике, ангажовани су најпопуларнији музичари тог времена, бина са које су наступали била је све већа и блештавија. Пред публиком су наступали музичари у распону од Ђорђа Балашевића до Дивљих јагода. Ако је било могуће, песме које су извођене имале су за тему радника, другарство и наравно Југославију. Био је то покушај да се у програму за свакога нађе понешто. Недостатку идеје и неу-

спеху покушаја да се празнику нађе нова сврха придружили су се коментари спикера телевизијског преноса. Уместо „Све очи су упрте у друга Тита” из 1979. године, већ 1984. могло се чути неубедљиво „Рокенрол је права ствар”.

Година 1987.

Штафета је 1987. кренула са Триглава. Већ од старта припрема прославе Дана младости и кретање штафете праћени су скандалима. Наиме, годинама уназад прославу Дана младости пратио је пригодан плакат. Више или мање успешна ликовна решења била су увек на линији владајуће идеологије. Избор плаката, међу мноштвом понуђених решења, био је задатак одбора за организацију празника. На конкурс за израду плаката 1987. године пријавио се дизајнерски студио „Нови колективизам” из Љубљане. И победио. Комисија у Београду прихватила је њихово ликовно решење, вероватно препознајући у њему обраду ликовних решења карактеристичних за прве деценије социјалистичке ере. А онда се извесни инжењер Грујић писмом обратио „Политици”, објашњавајући да је то плагијат плаката „Але-

горија хероја” из 1936, чији је аутор водећи нацистички дизајнер Рихард Клајн. Разлике између два плаката биле су незнатне. Млади атлета на једном плакату држи заставу Трећег рајха, а на другом заставу Југославије, на једном плакату држи бакљу као један од симбола републике, а на другом чекић који ваља симболички повезује оновремене немачке раднике и германског бога рата Тора.

Шта је плакатна афера, како је јавност тада насловила, показала? Најпре потпуну некомпетентност и незнање стручних комисија кроз које је плакат препознат прошао. На истину је требало да укаже грађанин. Штавише, то што су га изабрали може само да значи да им се плакат допао. Другачији исход није се ни могао очекивати ако се напомене да је коју годину раније један од проблема истакнутих у организацији био тај што ће „другу Вивалдију” морати да се плаћају девизне дневнице. Болније је то што је један дизајнерски студио у плакату упоредио социјализам и нацизам. Неко у Југославији имао је храбрости да систем оцени као тоталитарни и да га изједначи са побеђеним фашизмом.

Јесу ли аутори трпели последице? После краћег поступка, објашњења и тумачења, све је оцењено као плод

уметничке слободе, коју не мора баш свако да разуме и да се са идејом сложи. Јавни тужилац обуставио је поступак уз објашњење да је ауторски тим „применио легитимну ретроградну уметничку методу која је подложна различитим тумачењима”. Последица по починиоце није било. У доба веће виталности комунистичког система за овакво дело починилац би вероватно био ухапшен у року од неколико сати и нико не би смео да пита шта се са њим даље дешавало. Дакле 1987. за политички прекршај није се морало одговарати. Ако у некој од република и јесте, у некој није. Ако су грађани у некој од република очекивали да се афера заврши затворским казнама за одговорне, остали су разочарани. То је појачало утисак нејединства међу републикама по важним питањима. Плакат је замењен другим, а припреме за завршну прославу на стадиону ЈНА су настављене, али је афера створила климу неповерења у саму организацију манифестације. И новом плакату су понешто замерали, некима се сама штафета није свидела из ових или оних разлога, било је проблема са избором песама за музички део програма... Јавност је, након плакатне афере, свугде видела траг неке завере или провокације.

Систем је показао немоћ и, штавише, показало се да има оних који ту немоћ препознају, свесно се упуштајући у провокацију без страха за последице. Немоћ власти показала се у свој својој голотињи, али признати пораз није било дозвољено. Сам програм који је носио провокативни наслов „Упалите светло” био је сличан онима из претходних неколико година – покушај да се постигне и одржи подршка омладине, комбинација слета и концерта са импозантном бином која ни данас, после тридесет година, не би изгледала несавремено. А онда је дошао тренутак да штафета уђе на стадион и да је последњи носилац, у присуству највиших државних руководиоца, преда председнику партијске омладинске организације. Преношена са руке на руку преко трибина штафета се кретала према последњем носиоцу. Како је већ речено, избору последњег носиоца штафете придавала се посебна пажња, па је узорна ученица из Гњилана Рејмонда Брошај предала штафету „председнику омладине” Хашиму Реџеџију. Коју деценију раније ово би можда и прошло без коментара, али 1987. то није било могуће. За просечног грађанина Србије и бар још неке од република који су, одгајани на страху од непријатеља, спољних и унутрашњих, свакодневно препричавали вести са Косова није деловало као случајно да баш Албанка предаје штафету Албанцу и баш у том тренутку.

Након свих већ отворених афера створен је утисак да се једни отворено ругају држави, да су други жртве, а да остале то не интересује. Мало је било оних који су чули истински помирљив тон Реџеџевог обраћања, позивање на јединство, уз поштовање различитости, признавање да постоје проблеми... Народе је све то звучало као фраза. Партијско руководство то или није видело или се правило да не види. Ако је било на становишту да не треба подлећи притиску и да треба наставити радећи по уходаном националном кључу без обзира на актуелни тренутак, процена је била погрешна. Као да руководство није чуло реченицу изговорену 24. априла, која је већ понављана у народу заједно са именом онога ко је изговорио: „Нико не сме да вас бије!”

Нови вођа уздизао се на таласу националног незадовољства и неспремности партије да реши проблеме.

Ватра на стадиону ЈНА

После свега што је 1987. године пратило штафету, многим је било јасно да даље њено ношење нема смисла. Завршна прослава одржана је без штафете, али и без слета на који је јавност већ била навикнута. Прославе на стадиону ЈНА је било, али је организована на битно другачији начин.

Шта је јавност очекивала од прославе која не садржи штафету, то не знамо, али је имала прилику да види јединствен уметнички догађај. Последња прослава Дана младости била је истински спектакл, који већина није могла да разуме и прихвати. Иако је припремама, као и претходних неколико година, руководио Дамир Златар, овај пут уметничка екипа била је невакидашња. Режија Паоло Мађели, драматург Ненад Прокић, музика Ксенија Зечевић, затим балерина Соња Вукићевић, диригент Павле Медаковић, програм су водили Ивана Жигон и Драган Петровић... На терен стадиона, уместо хиљада увежбаних и костимираних омладинаца, војника са пушкама, праћених револуционарним мелодијама или рок музиком, „ушла је” ватра. У потпуном мраку стадионом су се кретале хиљаде бакљи. Најпре хаотично, а затим све уређеније, појединачне бакље су се, на крају окупљене око ватреног круга, скупиле у јединствен пламен. Наводно је као идеја за овај концепт послужио митолошки мотив – змија која гута властити реп, симбол вечности. Ватре су се могле тумачити и као устаничке, логорске, револуционарне...

Било је довољно разлога да се свако пронађе у овако осмишљеној прослави. Ипак, сећање каже да се програм већини није допао. Публика, нарочито старија, навикнута на слетове, увежбане војнике и добро познате мелодије остала је помало разочарана. Све је било превише компликовано за оне који иначе нису склони позоришту. Овде се можемо вратити на већ изнету тезу да пропаганда није усмерена на интелектуалце него на масе. Деценијама стварана и на један начин обликована маса није за један дан могла променити укусу.

Независно од политичке климе, која у наредним годинама није погодовала организацији празника и незаинтересованости омладине за празник ове врсте, постало је јасно да га више не треба организовати. Прослава коју су последњих година пратиле афере, недостатак идеја или неразумевање добрих идеја када их је било није остваривала ништа од оних ефеката које је остваривала некада. Без обзира на све облике политичке мимикрије, прослава рођендана мртвог вође дугорочно није одржива идеја. Од политичког ритуала у коме је народ без избора давао легитимитет народном вођи остала је празна љуштурса оног тренутка кад је нестало вође. Његово одсуство одузело је прослави и суштину и форму.

Наредне године, уместо централне прославе Дана младости организовани су концерти у већим градовима, а онда је и тога нестало. Политика је за омладину имала друге планове. ■

Споменик носиоцима штафете код Стадиона ЈНА